

1.3. A PREMISSZÁKRÓL

Egyre-másra olvasunk ki a világból olyan gondolatokat, amelyek nincsenek benne. A világra vonatkozó *reflexióinkat* benne szunnyadó gondolatoknak tekintjük.* Azt hisszük: világ és gondolat egyneműek. Ha ez így volna, igaznak kellene tartanunk minden logikus következtetést. De ha nem volna így: nem volna lehetséges egyetlen deduktív tudomány, például a matematika sem.

A logikus következtetések nem mindig igazak. Hogy igazságról nyilatkozhatunk, előbb a valóságra (valóságbeli tényállásokra) kell őket vonatkoztatnunk. Akár azért, mert premisszáink hamisak voltak, akár azért, mert nem találtuk el az igazsághoz vezető logikai utat, akár azért, mert már sokkal előbb, fogalmaink megalkotásában is hibás szempontok érvényesültek, gyakran tapasztalhatjuk: a valóság nem igazolja logikus következtetéseinket.

Máskor azonban igazolja.

Ha az előbb említett három feltétel teljesül (pontos, hiteles fogalomrendszer, helyes premisszák, eltalált logikai út), olyan következtetésekre jutunk, amelyek *mintha* csakugyan a valóságban szunnyadtak volna, épp csak ki kellett őket olvasni belőle.

Fogalomrendszerünk lehetséges (sőt szükségszerű) hibáiról nemrég már szóltam. Most tehát az volna hátra, hogy megállapítsuk, milyen premisszák szükségesek ahhoz, hogy (a logikai út eltaláltsága esetén) helyes következtetésekre jussunk. A gondolkodásunkat nyíltan vagy rejtetten meghatározó axiomatika megtárgyalása volna soron.

A matematika, a geometria példája ugyanis arra tanít, hogy mi-

* Az ún. általános hermeneutika gondolati misztifikációira utalok itt.

helyt egynéhány föltétlenül igaz (evidens) alaptételt sikerül találnunk, azokból logikai úton olyan tudományt vezethetünk le, amelynek konklúzióit a valóság mind igazolja. Milyen jó volna a matematika, a geometria példájára néhány föltétlenül igaz alaptételt posztulálni a filozófiában is! Milyen jó volna ezekből pusztán logikai úton abszolút igaz világképet teremteni – úgyszólván megérteni így a világot!

A deduktív filozófiák éppen ezt a célt tűzték maguk elé. Nevezetesen: néhány abszolút igaz alaptételből logikai úton felépíteni a világ gondolati mását: teljes és hiteles világmagyarázatot adni.

A deduktív tudományokat megalapozó axiómarendszereknek legalább három feltételt kell teljesíteniük. 1. Az axiómák legyenek *evidensek*.^{*} 2. Egymás között legyenek *ellentmondásmentesek*. 3. Legyenek *függetlenek*. (Ezt a harmadik feltételt akár el is hagyhatnók, mert az axiómarendszert elcsúfítja ugyan egy olyan sarkétel, amely a többiből következik, de alapjában véve mégsem teszi érvénytelenné.)

A negyedik feltételt, azt, hogy egy axiómarendszer mikor teljes és mikor hiányos, nem lehet megmondani. Éppen Bolyai János fedezte fel (ez az ő nagy tudománytörténeti teljesítménye), hogy az axiómarendszereket szegényíteni, illetve bővíteni lehet, ami a logikusan felépített rendszer érvényét nem befolyásolja. Érvényét talán nem, de konkrétóságát mindenesetre. Szegényebb axiómarendszerre bizonyára elvontabb, általánosabb tudomány építhető fel.

No, és hogy állunk az axiomatikával a filozófiában? Lehet-e deduktív filozófiát alkotni? Sokan megtették ugyan, de azt hiszem, mégsem lehet.

Mert a filozófiában olyan alaptételeket kell posztulálni, amelyek *nem evidensek*. Legalább ezt az egy szükséges feltételt nem teljesítik. Az, hogy adott egyenesen két pont mellett egy harmadik helyezhető el – ez a tétel föltétlenül igaz, bárki azonnal belátja. De már az, hogy a világ öröktől fogva létezik (vagy hogy kezdete volt), korántsem evidens, sőt nagyon is vitatható. A filozófia

^{*} Ezt a feltételt újabban kétségbe vonják, pedig a legfontosabb. Már az abszolút geometria is azért jött létre, mert a paralellák axiómája nem volt evidens.

épp ilyen kétes érvényű, vitatható tételeket kénytelen posztulálni, mihelyt axiomatikusan építkeznek – olyan tételeket, amelyek legfeljebb végkövetkeztetésként állnak meg a helyük, nem pedig premisszaként. (Csakugyan, a deduktív filozófiák általában végső konklúzióikat teszik meg hallgatólagosan axiómáknak; nem csoda aztán, ha következtetések során visszajutnak ugyanezekhez a sarktételekhez.)

Egy deduktív filozófia axiómái nem föltétlenül, nem beláthatóan igazak. Nem olyan természetűek, hogy evidensek lehessenek. Mondhatni hit, ízlés és szándék kérdése, milyen axiómákkal alapozunk meg egy deduktív rendszert. Teljességgel attól függ, milyen konklúziókra óhajtunk kilyukadni.* Miért van ez így? Milyenek a deduktív filozófiák alaptételei?

Nem is kétséges, hogy a filozófiai gondolkodás „kopernikuszi” fordulatát – ha ugyan végbement egyáltalán – Immanuel Kant hajtotta végre. Ő dolgozta ki egyebek közt a világ természetére vonatkozó végső (transzcendentális) kérdésekre adható válaszokat. Ezeket antinómiáknak nevezte el.

Minden alapkérdésre két válasz lehetséges; ezt a két választ az emberi ész egyformán igazolja, egymás között mégis ellentmondóak (ezért antinomikusak). Állítható tehát a világ természetéről egyvalami, és állítható az ellenkezője, s az emberi ész mindkét állítást logikusan igazolhatja. Ami más szóval annyit jelent, hogy a világ természetére vonatkozó végső kérdéseket nem lehet érvényesen megválaszolni.

Gyanakodhatunk most már, hogy amit nem lehet megválaszolni, azt nem lehet kérdezni sem. *Azért* nem lehet megválaszolni, mert már kérdezni sem lehet. A világ természetére vonatkozó végső kérdések eszerint elvileg megválaszolhatatlan, *értelmetlen* kérdések.

Nos, ezekre az értelmetlen kérdésekre, illetve hát az ezekre adható pozitív válaszokra épülnek fel a deduktív filozófiák. Az ilyen rendszerek tehát egyáltalán nem evidens, sőt mindenestől vitatható axiómarendszerekkel vannak megalapozva. Ezekből vezetik le (logikusan) egész csodálatos felépítményüket – mert hi-

* Ezért ideologikus minden deduktív filozófia.

szen tagadhatatlan: némelyik építkezése valóban csodálatos. A deduktív filozófiák mondhatni értelmetlen kérdésekben foglalnak állást, állásfoglalásukat axiómáknak tekintik, ezekre alapozott konklúzióikat pedig pozitív világképként állítják elénk. Egy értelmetlen kérdésekre adott válaszrendszer azonban szükségképp értelmetlen konklúziókra vezet.

Hát ezért nem lehet deduktív filozófiát alkotni. S amit mégis alkottak: ezért nem tudomány. Minden deduktív filozófia ab ovo problematikus premisszákból indul ki, ezekből vonja le ideologikus konklúzióit (amelyek végső soron persze premisszáival lesznek azonosak). Az értelmetlen visszavezet az értelmetlenhez. Csoda-e, hogy ami ezen az úton előáll, azt a valóság sohasem igazolja?

Egyszer, rossz kedvemben, felírtam magamnak a deduktív filozófiák – s mert rejtett axiomatikája folytán sajnos *minden* filozófia deduktív: egyáltalán minden filozófia – előállítási receptjét. Ide másolom receptemet.

„Rp.

1. Vedd Kanttól a tiszta ész antinómiáit.

Mindegyik antinómiát vágd három részre, úgymint

a) tézis (pl. a világ öröktől fogva létezett)

b) antitézis (pl. a világnak kezdete volt)

c) mindkettő hiánya (erről a kérdésről nem mondhatunk semmit),

2. Vedd ezekhez az összes már kidolgozott vagy még kidolgozandó antinómiákat.

Ezeket is vágd három részre.

Kapsz így egy tételhalmazt; számossága az antinómiák számának háromszorosa.

Sok, de talán nem végtelenül sok.

3. Vedd Hubert geometriai axiomatikáját.

Ennek mintájára az összes előbb kapott tétel összes *ellentmondásmentes* kombinációjából alkoss axiómarendszereket.

4. Végy egy elektronikus számítógépet.

Programozd be a logika műveleteivel, szabályaival.

Tápláld be adatokként a fentebb kapott ellentmondásmentes axiómarendszereket (persze egyenként).

5. Nyomd meg a gombot.

Eredményképpen (sorra, egymás után) megkapod az összes lehetséges deduktív filozófiákat.

Úgyhogy a filozófia története ezzel lezárult; ne is foglalkozz többé vele.”

Jó a matematikusnak, a géométernek: érvényes, evidens axiómákra építkeznek! Ha eltalálja az igazságra vezető logikai utat, következtetéseit mindig igazolni fogják a tények. Az ő gondolkodása csakugyan egynemű a világgal; konklúziói olyanok, mintha mindig a világban szunnyadtak volna, s éppen csak kiolvasásukra vártak.

A világban persze nem szunnyad gondolat, mert az nem gondolkodik. De a matematika az emberi gondolkodásnak az a válfaja, amely a legjobban adaptálódott a világ természetéhez, amely tehát helyes, hiteles világreglexiót tesz lehetővé. Mért van ez így? Azért, mert a világban egyetlen szubsztancia van, úgy hívják: tér-idő komplexum, strukturált világtér. Ha ez az egyetlen szubsztancia, akkor minden világbeli viszonylat ennek a térstruktúrának matematikailag leírható viszonylata. Eszerint az egyetemes, objektív nyelv a mennyiségi viszonylatok nyelve. A matematika az igazság privilegizált nyelve; ez jut kifejezésre abban, hogy evidenciákkal alapozható meg. Ami matematikailag nem írható le, arról még nem tudunk eleget.

Filozófiának hajdan a hagyományozott emberi tudás összességét nevezték. Amióta rendre kiváltak belőle a szaktudományok, a filozofálás számítógépeknek való, értelmetlen, gépies foglalkozás lett. Ideológiák, ideologikus áltudományok e zűrzavarában, amely körülvesz, nem a filozófia, hanem igenis a szilárdan meg-alapozott matematika az, aminek világregflektáló erejében még bízni lehet.